

A történelem narratív játsszóterei

Néhány új szerb regény

1.

Radoslav Petković *Savršeno sećanje na smrt* (szó szerinti fordításban: *Tökéletes emlékezés a halálra*) című terjedelmes, több mint ötszáz oldalas regénye történelmi regény, ha a regény tipológiájában még érvényes a fogalom, hiszen az újabb történelmi regények – nagy divatja van mostanában nemcsak a szerb, a magyar irodalomban is – a történelem tényeit és adatait a fikcionális esélyének tekintve a maguk képére – a fikció képére – írják át, amivel úgy látszik, a történelmet szűkítik a képzelet szintjére, miközben a regényt közelítik a történelem felé. Egyensúlyvesztés látható az újabb történelmi regényekben, a történelem és a fikció egyensúlyának elvesztése. Más szóval, a magát fikcióként meghatározó regény rátelepedett a történelemre. Aligha hihető, hogy ennek ne lenne köze a regény(írás) válságához, márpedig a regény, mindenesetre a modern kor regénye, állandóan válságban van, ezért kényszerül műről műre megújulni, egyre újabb és újabb területeit hódítja el és meg az emlékezetnek és képzeletnek. A történelem, persze, kimeríthetetlen forrása akár az emlékezetnek, akár a képzeletnek. Megint más szóval, maga a történelem önismerete is nagyban hozzájárult a regény ilyen irányú elmozdulásához. Különösen amióta némi rezignációval, a történelem belátta, szélmalomharc a múlt eseményeinek hiánytalan feltárására való törekvés és – érdeklődve meg érdekelve – maga is a fikció felé fordult, egyre nagyobb szerepet bízva a képzeletre a múlt eseményeinek rekonstruálása során. Közel került hát egymáshoz regény és történelem. A regényt különben is már régóta az emlékezés műfajának tekinti az elmélet, a történelem pedig az emlékezetben létezik. Az emlékezet viszont, tudjuk, szelektív, válogat a tények és adatok világában, és így alig feltárt működéséhez könnyű hozzáadni a képzeletet, a fikcionális gyakorlatát. Ezt az elmozdulását a történelemírás gyakorlatának a képzelet felé használta ki az újabb regény, hogy kiléphessen

örökös válságából. „Mindez majd egy évezreddel korábban történt, írja a regényben Radoslav Petković, de fennmaradt az emlékezetben, mert a mi emlékezetünk, rómaiak, hellének, vagy ahogyan megvetően a nyugatiak neveznek bennünket, görögök emlékezete hosszú és szívós.” Majd nyomban némi iróniára kifutó bölcsességgel hozzáteszi: „Talán jobban tennénk, ha kevésbé emlékeznénk a múltra, ha minden hajnalban kevesebbet nyomoznánk az előző nap szürkületének tükröződése után. Még csak nem is az előző nap után; az ezer évvel korábbi eseményekre jobban emlékezünk, mint a tegnapi történéseire.”

Petković mondatait akár némileg rezignált önkomentárnak is lehet tekinteni, hiszen regénye éppen egy ilyen, majd ezer évvel korábbi eseményre emlékezik, egészen pontosan Konstantinápoly elestére 1453-ban, és ezzel együtt a bizánci birodalom végnapjaira. A törökök bevették a várost, nagyrészt romba döntötték, akit csak lehetett lemészároltak, és ami a városból épségben maradt, utcákat és templomokat átkereszteltek, mindennek más nevet adtak, mert jól tudták, nem elég hadsereggel bevenni a várost, a hatalom kiterjesztéséhez és fenntartásához a város elnevezéseinek és szellemének átalakítása kell. A maguk képére írták át a várost, és ebben sokan a segítségükre voltak.

Amint tudható, Radoslav Petković hosszú készülődés után írta meg a regényt. Készülődéséről a *Bizánci internet (Vizantijski internet, Stubovi kulture, Beograd, 2007)* címen kiadott esszékötet tanúskodik. Ebben írta le mindazt, amit különböző, nyugati és keleti forrásokból Bizánccról, a bizánciak világméretű és életmódjáról, gondolkodásukról és művészetükről begyűjtött, és aminek közelebről vagy távolabbról, közvetlenül vagy közvetetten köze lett vagy lehetett a regényhez. Ami tehát a regényben történelem, biztos forrásokból származik, ami pedig képzelet, annak származási helye a kultúrában van. Az emlékezet is a kultúra származéka, a történelmi emlékezet mindenképpen az. A felidézés narratív műveletei Radoslav Petković regényében a képzelet és emlékezés kultúrájában gyökereznek. Azt jelenti ez, hogy eltérően más történelmi regényektől, például Vladislav Bajac szintén a török világot felidéző regényétől, Petković egyensúlyban tartja a történelmet és a fikciót, egyiknek sem engedélyezi, hogy elhatalmasodjon a másik felett. Eme kényes egyensúly fenntartása a kultúrájának köszönhető. Petković regényének háttérében óriási kulturális anyag gyűlt össze. Az ógörög mitológia és filozófia, főként Püthagorasz, Platón, Szókratész, részben Arisztotelész, majd Plótinosz művei, gondolatai tűnnek fel a regény lapjain, ezzel együtt Bizánc történetének fejezetei és részletei, királyok és császárok, építők és hadvezérek, a vallás meg vallási és népi hiedelmek, varázslók és főpapok cselekedetei, a pravoszlávság hit-

világa, a nyugati és a keleti kereszténység ütközőpontjai, szent helyek és templomok, kutak és források, mítoszok és legendák, többek között az a legenda is, amely szerint Konstantinápoly majd a tengerbe vész, és a veszedelem elől a császár hátrahagyva koronáját, Jeruzsálembé menekül, ahol fejére az égből új császári korona ereszkedik, ami erőt ad a császárnak, és ellenségeit a tengerbe öli – a monda szerint Mátyást is hasonló módra koronázták meg – egészen a múlt századi angol tudósokig és költőikig, akik Bizánc fényétől elvakulva versben köszöntik az elveszejtett birodalmat, meg sok-sok forrásra támaszkodva a bizánci démonok neveit és cselekedeteit írják meg.

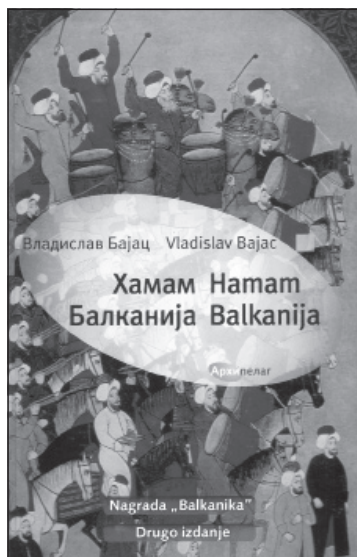
Kérdés, hogy ebből az óriás kulturális anyagból hogyan áll össze a regény. Mindig kell legyen a regényben valamilyen összekötő szál, fonál, amelyre közelebről vagy távolabbról felfűzhető az önmagában széttartó, mert mindig saját egyediségére törekvő ismeret és műveltségi anyag. Rendszerint a regényhős életrajzára fűzve tartoznak egybe a különféle korokból és nagyon eltérő helyekről származó részletek, történetek és emlékek, a közösségi meg az egyéni képzelet szilánkjai. A történelmi regényben ezt a szerepet akár történelmi személy is betöltheti, legtöbbször azonban valamilyen fiktív életrajz az epizódok gyűjtőpontja, miként Radoslav Petković regényében is az. A regény hőse, szerzetesként kapott nevéen Filarion, aki szemtanúja és résztvevője Konstantinápoly elestének. Híres, a törökök elleni harcban elesett katonának a fia, jó képességű, tanulékony, de katonaként is kiválóságról tanúskodó regényhős ő, aki egészen fiatalon három másik társával együtt hosszan tartó kabalisztikus szeánszban vesz részt Konstantinápoly alvilágában, hogy megőrizhessék a várost, majd – minthogy a varázslás tilos a városban – büntetés helyett, éppen az apjának hőstetteire való tekintettel, jóakarói, akik jól utánajártak a fiatalok játékos varázslásának, másokat megbüntetnek, őt szerzetessé teszik, tanulásra készítetik, és amíg a városban tartózkodik, szigorú felügyelet alá helyezik. Majd amikor elhagyhatja már a várost, kolostorokban él, újabb tanítóokra és barátokra lel meg barátokat veszít el, azután Peloponnészoszra kerül, annak akkori fővárosába, Misztrába, ahol éli a kolostori életet, de mindig egy kicsit másképpen, a hit iránti kevesebb elszántsággal, állandóan a világi élet vonzás-körében. Csavargókkal és rablókkal találkozik, Gemisztosz személyében

vonzó tanítóra lel, másokhoz barátság fűzi. Közben sokat olvas. Ritka és titkos kéziratok birtokába jut, kéziratokat másoltat, valamennyire részt is vesz kéziratok Itáliába csempészésében, ahol nagy árakat fizetnek egy-egy elveszettnek hitt és újra feltárt kéziratért, közben érzéki élete sem kimonddottan szerzetesi. Szép oldalakon beszél Petković Filarion és Zoe, a fél arcára megcsúfított asszony szerelméről.

A regény Peloponnészoszon kezdődik, forró nyári napon, Filarion Gemisztosz főpap kíséretében van. Délben lovagolnak kevés katonai kísérettel. Délben, mert Gemisztosz szerint a rablók akkor nem támadnak, majd amikor a kíséretnek egy magaslat lábánál pihenőt ad a főpap, magához inti Filariont, együtt, de kíséret nélkül indulnak fel a csúcsra, ahol egy majdnem megközelíthetetlen helyen mauzóleum áll, szarkofággal és titkos feliratokkal. Ciprusok védik a helyet, messziről a tenger látszik ide; egyszerre a véglegesség és a védettség érzete meg hangulata uralja a helyet, fények és árnyak játéka, mindenképpen a titokzatosság, amire nincs magyarázat, mert ismeretlenek az előzmények, ismeretlen az is, hogyan maradhatott fenn ez a hely a török hódításainak idején. Innen, a világnak és a kultúrának ezen magaslati pontjáról látható be a várost, Konstantinápolyt és Bizáncot, de az emberi életet is veszélyeztető mulandóság, ezzel együtt a tudás és az ismeretek felett létező kifürkészhetetlen hatalom, mindaz tehát, ami az élet menetével együtt minden létező értelmét és vesztét egyszerre, egy időben határozza be. Ezért nem múlhatott a véletlenül, hogy Filarion hosszú élete utolsó állomásaként, a regény végén, ezt a helyet keresi fel ismét, ahol majd fiatalkori kabalisztikus szeánszuk egyik résztvevőjével, azóta rablóvá vedlett társával találkozik; bor és kábítószer mellett beszélgetnek. Ott ér véget tehát a regény, ahol elkezdődött, a hegycsúcs védettségében megőrzött mauzóleumnál. Petković regénye formájának meghatározó mozzanata ez, és arra mutat rá, hogy a történelem és fikció egyensúlyának megtalálása mellett a regényforma szigorú felépítettsége is része a *Tökéletes emlékezés a halálra* című regény sikerének. Széttartó részletek, egymástól távolra eső helyszínek és időpontok, a szent és profán, a vallási és a világi, ártatlanok és bűnösök, császárok és koldusok, szerzetesek és rablók, katonák és kurtizánok sokasága népesíti be Petković regényének világát. Sűrű szövésű szöveg az övé, s ami talán a legfontosabb, egyetlen pillanatra sem játszik rá a kortársi olvashatóság esélyére. Történelmi regényének világa nem vezethető le mai történetekre, ezért se nem profetikus, se nem parodisztikus. A narrátor nézőpontjának változásai, a hol első, hol harmadik személyű elbeszélés, mások valós vagy fiktív szövegének idézése, ezzel együtt óriási műveltségi anyag, mind ezen felül pedig a történelem dokumentatív ereje határozza meg Radoslav Petković regényének retorikáját (Stubovi kulture, Beograd, 2008).

2.

Vladislav Bajac szerb írónak *Hammam Balkania* című regénye is versenyben volt a 2008. évi NIN-díjért, de lemaradt a versenyben, valószínűleg azért, mert korábban már a Balkanika nevű díjjal is kitüntették. A könyv fedőlapja két írásmódban közli a regény címét, először cirill, azután latin betűkkel. A szokatlan címadás magyarázata a regény szövegének elrendezésében van. A jelen idejű történetet cirill betűs szedéssel nyomtatták, a múlt idejűt latin betűkkel. A könyvben egymást szabályosan váltakozva követik a két különböző írásmódban előadott történetek. A cím nélküli fejezeteket a szerző természetesen a latin ábécé, illetve az attól eltérő cirill írásmód, az azbuka betűivel jelölte. Hogy mi indokolja a cirill betűs jelen idejű és a latin betűs múlt idejű írásmódot, arra nehéz válaszolni. Az egyik lehetséges válasz a regény megírásának különös körülményében kereshető, abban, hogy – leírja Bajac – három regény megírása volt szándékában, a mostani regény mellett azért döntött, mert kiderült, az a ház, ahol Belgrádban lakik, egy valamikori török épület helyén áll, és a török épületet regényhősének bizalmasa tervezte. A két épület helyszínének véletlen egybeesése döntött hát a regény mellett, amiből azonnal előjön, hogy Bajac török kori regényébe önmagát (is) beleírta. A cirill betűvel nyomtatott fejezetekben magáról beszél, vélt és valóságos (ön)életrajzi eseményeket ad elő, ismert vagy kevésbé ismert személyiségekkel folytatott beszélgetéseiről, utazásairól, úti tapasztalatairól, emlékeiről számol be, ezenkívül pedig a múlt idejű elbeszéléshez nélkülözhetetlen történelmi és földrajzi adatok körülményes begyűjtését közli. Valójában a regény regényét írta meg a cirill betűs fejezetekben. Mások is közzétették már, néha napló, néha emlékezet formájában a regény születésének körülményeit leíró szövegeket, André Gide, Thomas Mann, legutóbb Spiró György és mások is, de kevesen ékelték párhuzamos szövegfolyamatok alakjában magába a regény szövegébe a regény születésének leírását. Van, vagy lehet azonban egy másik oka is Bajac eljárásának. A regény elején elmondja, hogy többször vetették szemére, regényei és más szövegei nem kötődnek se konkrét helyszínekhez, se időpontokhoz, meg hogy a nemzeti kimaradt az írásaiból, amit ő persze tagad, mondván, öt

könyve közül négy Belgrádhhoz kötődik, konkrét helyszínhez és időpont-hoz tehát, ezzel együtt a nemzetihez is, most viszont az új regényben, a *Hammam Balkaniában* éppen a nemzeti identitás kérdését veszi célba, azt, hogy regényének hőse, a híres Mehmed Szokollu pasa hogyan osztotta meg magában eredeti szerb és rákényszerített török identitását. Vagyis azt bizonyította, hogy lehetséges az ilyen kettős identitás, miközben természetesen aligha lehet a kettőt egyensúlyba hozni, ezért aztán Mehmed pasa identitásában is erősebben van jelen az öröklött a rákényszerítetté, ami eközben egyetlen pillanatra sem akadályozza meg abban, hogy hűségesen szolgálja a szultánt, a Hatalmas Szulimánt és annak utódait is. Vég-ső soron a nemzeti identitás kérdése lebeg Vladislav Bajac regénye felett; újkori kérdés, amire választ az életrajzon kívül mással aligha lehet adni. Ezért aztán Vladislav Bajac regényének latin betűkkel nyomtatott fejezeteiben Mehmed Szokollu életrajzát írta meg. A szerb származású török nagyvezír életét regényesen, több ez ideig kiadott történelmi kor- és életrajz után Radovan Samardžić még 1971-ben kiadott nevezetes *Mehmed Sokolović* című monográfiája nyomán. Némileg zavaró ezért a könyv első lapján olvasható szerzői megjegyzés, miszerint a regényben előforduló személynevek költöttek, a regényhősök, sőt a mindentudó elbeszélő is költött személy. Történelmi regény, történelmi személynevekkel, jelen idejű történetek ismert nevekkkel, például sorozatosan Orhan Pamuk török regényíró, zenészek és mások neveivel, miközben a szerző állítása szerint mindezek a költés, azaz a fantázia, az elképzelés termékei. Aki ennek a belső ellentmondásnak feloldását keresi, jobb, ha nem is veszi kézbe Bajac regényét, mert az ellentmondást nem feloldani, ellenkezőleg, fenntartani kell. Ez ugyanis a *Hammam Balkania* megértésének egyik, talán legfontosabb feltétele.

Említettem, két párhuzamos történetet mond el a regény, ezt alcíme is jelzi: „Regény és más történetek”. Elmondja magát a regénytörténetet és mellette személyes élmények és tapasztalatok formájában a regény keletkezéstörténetét. Évszázadok választják el egymástól a két történetet, a regény a 16. században játszódik, a hozzá tartozó szöveg a múlt század utolsó évtizedeiben és az új század első éveiben. A korábbi török kori történet, az utóbbi balkáni, néhány hosszabb és rövidebb kitéréssel Európa más vidékeire. A török kori történet Mehmed Szokollu ruméliai beglerbég életrajza, aki a neves szultán, a Hatalmasnak, sőt Törvényhozónak mondott, hosszú életű Szulejmán, aztán a halála után őt követő két további szultán, második Szelim és harmadik Murat szolgálatában tizennégy évig nagyvezír, azaz az Oszmán Birodalomnak hatalmi ranglétráján a szultánt követően első ember. Hatalmas Szulejmán szultán uralma alatt a Török Birodalom

fénykorát éli, Belgrád eleste után sorra foglalja el a magyarországi várakat, Erdély felé terjeszkedik, Bécsig jut el, nem is egyszer, de Bécsbe már nem tud betörni. De nemcsak Európában, Ázsia felé is terjeszkedik, váltakozó sikerrel a perzsák ellen indul harcba. Mindezekben a hadjáratokban Mehmed pasa Szokollu is részt vesz, vezérként vagy parancsnokként, sőt a tengeri haderő parancsnokaként is, közben elévülhetetlen szolgálatokat tesz Szulejmánnak, a további uralkodóknak is, akik megbíznak benne, mert bölcsnek tartják, ezenfelül kiváló hadvezérnek is. Nevéhez fűződik Sziget várának bevétele, ott van Eger várának sikertelen ostrománál is, de akkor nem ő vezeti a török seregeket. Bajac, ha csak nevük említésével is, de szóba hozza Zrínyi Miklóst és Dobó Istvánt.

De Mehmed Szokollu pasa nemcsak nagyvezírként írta be a nevét a történelembe, hanem alapítványaival is. Jó barátságban van Szinán agával, a birodalomszerte híres építésszel, aki Mehmed pasánál tíz évvel idősebb lévén, négyszáznál is több, bizonyos adatok szerint négyszázhetven épületnek; mecseteknek, török fürdőknek, medresszákknak és persze hidaknak építője. Ez utóbbiak közül igazán nevezetes a visegrádi híd, a *Híd a Drinán* hőse, amit Szinán aga Mehmed pasa rábeszélésére húzott fel, és a hídtól mintegy öt kilométernyire egy hammamnak, meleg törökfürdőnek is tervezője. Élete végén, amikor Mehmed pasa, afféle szóbeli végrendelet formájában, összegzi hosszú életének tapasztalatait; éppen a görög származású Szinán agával beszélget. Mehmed pasáról el kell mondani még, hogy boszniai származású janicsár volt, akit – a gyakorlattól eltérően – már szinte felnőttkorában, tizennyolc évesen visznek el a törökök véradóba, mégpedig egy kolostorból, ahol szerzetesnek készült. Kivételes képességű, eszes, tanulékony fiú, szerb neve szerint Bajo Sokolović, aki egész hosszú élete során nem feledkezik meg a származásáról, a nyelvét sem felejtí el, sőt mindent megtesz volt hazájának, főként az egyháznak fenntartásáért és megőrzéséért, miközben hűségesen és nagy odaadással szolgálja török urait és az Oszmán Birodalmat. Szinán aga viszont görög származású, és minden bizonnyal egykor volt közös hitük folytán kerülnek közel egymáshoz. Közös terveznek és közös valósítanak meg mindmáig megőrzött alapítványi épületeket; híven szolgálják a török hatalmat, de múltjukról sem feledkeznek meg. Életükben e kettős tapasztalat, az is mondható, e kettős identitás nem okoz kárt, nagyobbára fejtörést sem, nagyon észszerűen külön tudják választani a származási kötöttségeket és a hivatali szolgálatokat. Egyforma erősséggel kötődnek származásuk vallásához és az új valláshoz. Mehmed Szokollu erre biztatja családjának szintén a török szolgálatába került más tagjait is. Belgrádot, Szinán szavai nyomán, Isztambulhoz érzi közelinek, és miután felépülnek, persze Szinán mester

tervei alapján, a pasa által elgondolt épületek, mecsetek és karavánszerájok, először mondja majd Belgrádot városnak. Mehmed pasa életrajzát lépésről lépésre, folyamatosan, az idő múlása szerint írta meg Vladislav Bajac, azaz, hogy a regény első fejezetei Mehmed Szokollu halálvágýáról számolnak be. A pasa életútja tehát a regény első fejezeteiben ér véget, ami máshol már sokszor látott egyszerű elbeszélői fogása a szerzőnek, de ugyanakkor igénybejelentés is. Azt jelentette be ezzel Vladislav Bajac, hogy minden élet véget ér, de minden élet emlékekből áll össze, és ezek az emlékek adják meg az életnek mind értelmét, mind pedig folytonosságát. Mehmed egyik bölcs mondása, hogy mindenkinek, aki megszületett, meg kell halnia, de nem mindenkinek kell megszületnie. Ennek a bölcsességnek a jegyében került Bajac regényének élére a pasa életútjának utolsó fejezete. A történet rendjének átalakítása egyben az olvasói érdeklődés fokozását is szolgálja, hiszen az első fejezetek olvasása után minden olvasóban felmerül, hogy mi volt előtte. Mehmed pasa a gyilkosára vár utolsó napjaiban, és a gyilkos meg is érkezik.

A történelmi regény kérdése merül fel Vladislav Bajac regényének olvasása során. Az az alapvető kérdés, hogy mire való a történelmi regény. Arra netán, hogy felidézzen elmúlt korokat, személyeket és helyszíneket, vagy arra, hogy a történelmet példaként állítsa a jelen elé. Nyilván legtöbbször az utóbbi választ tekintik mérvadónak, és ebben nincs is semmi kivetnivaló, hiszen Mehmed Szokollu életrajza valóban példaként állítható a nemzeti identitással bajlódók elé. A *Hammam Balkania* jelentése is erre megy ki. De nem kínál megoldást. A regénynek nem is a megoldás közlése a dolga. A regény hozott, például a történelemből hozott anyaggal dolgozik, kérdez, de nem válaszol, nem kínál fel megoldást; önmagát valósítja meg. Ahhoz, hogy regényként létezzen, nincs szüksége a történelemre, de történelem, vagyis hozott anyag nélkül nem létezhet. A *Hammam Balkania* nem történelemkönyv, hanem a történelemhez szorosan kötődő regény, amit nem a történelem értékel, hanem a poétika. Ebből olvasható ki a regényt bejelentő szerzői közlés értelme, miszerint a könyv minden hőse költött személy. Ahogyan a történelem átcsúszik, úgy csúsznak át történelmi személynevek is fikcióba (Arhipelag kiadása, Beograd, 2008).

3.

Az év legjobb regényéért járó NIN-díjjal Vladimir Pištalo *Tesla, portret među maskama* (*Tesla, arckép álarcok között*) című, a becskereki Agora kiadó gondozásában megjelent terjedelmes, trilógiaként számon tartott regényét tüntették ki. Szerzője Amerikában élő történész, aki így utánajárhatott

Nikola Tesla életének ott őrzött dokumentumainak. A könyv hat másik regénnyel együtt volt versenyben a díjért, ezek kerültek a zsűri által kiválasztott szűkebb keretbe. Köztük olyan neves elbeszélők könyvei is mint Radoslav Petković, Vladislav Bajac, Svetislav Basara és mások, sőt néhány újabb regény el is kerulte a bizottság figyelmét, például Vladimir Arsenijević könyve, amit nem egészen meggyőző módon elbeszéléskötetnek mondanak, vagy éppen Vladimir Tasićé, amely viszont egy kiderítetlen újságíró-halál körülményeit írja meg. Az említett művek ismerete

alapján nyomban le lehet szögezni, az elmúlt évben a szerb irodalom regénytermése ismét gazdag volt, nemcsak számszerűen, mint a korábbi egy-két évben, hanem jó regényekben is. Hogy, értesüléseink szerint, szűk szavazattöbbséggel, éppen Pištalo Tesla-regénye futott be, Tesla nevének vonzerejével magyarázható. Nikola Tesla neves, a horvátországi Likából származó szerb nemzetiségű villamossági mérnök, feltaláló, akinek a nevéhez néhány fontos villamossági felfedezés fűződik, többek között a többfázisú elektromotor, ezenkívül jó néhány, az erőterekre vonatkozó, kivitelezetlenül maradt, de később valóra váltott elképzelés is. De nem Tesla feltalálói tevékenységére összpontosított Vladimir Pištalo, hanem Tesla életére. És ennek az életnek történelmi körülményeire. Persze a feltaláló élete nem igazán választható el műszaki tevékenységétől, hiszen – a regényből ez is kiderül – Tesla mindent, az egész életét alárendelte feltalálói tevékenységének, minden élvezetről lemondott, nem ült fel a pénznek, a dicsőséget és a hírnevet is kerulte; igaz, fájt neki, hogy Marconi helyett nem ő kapott Nobel-díjat, öregségében sem látott mást, mindenben a villamosságot és az energia mozgását, hullámzását, vezeték nélküli továbbításának lehetőségét kutatta.

Vladimir Pištalo Tesla, a szent aszkéta életrajzát írta meg három regényben. Nemhiába hivatkozik többször is szentekre a regények szövegében. A Tesla-trilógia első könyve, az *Iffúság* című regény korábban már megjelent, és Tesla születését, gyerekkorát, iskolai, majd egyetemi éveit ismerteti, első kísérleteiről számol be, Grazban, Prágában, Budapesten, Párizsban töltött éveiről; Párizsba budapesti ajánlólevéllel kerül; a második, az *Amerika* című regény a feltaláló amerikai éveit írja le, a

korán megtapasztalt szegénységet, a hirtelen felemelkedést és meggazdagodást, az egyre szélesebb körben való elismertséget, a mind kiterjedtebb kutatásokat, ezzel együtt barátságokat, ismerkedéseket, kudarcokat és csődöt is, a hazautazást, amikor az anyja halálán van, majd ismét Budapest következik, azután Belgrád, ahol hősként fogadják, és királyi kitüntetésekben részesül, végül vissza Amerikába, ahol majd az új, a huszadik századot köszönti; a harmadik könyv *Az új század* címet viseli, és Teslának újabb kutatásairól számol be, ezenkívül jegyzi a belgrádi királygyilkosságot, az első világháborút, a nagy európai változásokat – Tesla mindenről értesül, de mindez nincs igazán nagy hatással sem az életére, sem a kutatásaira; egyre magányosabb lesz, magába zárkózik, baráti köre egészen leszűkül, ismerősei közül sokan meghalnak, mások egyszerűen eltűnnek. A nagy világválság idején laboratóriumát is felszámolja.

Látható, Pištalo regénye, a három egymást követő könyv, Nikola Tesla életrajzát az életrajz folyamatosságát követve írta meg, ahogyan az idő múlik, úgy halad előre az író elbeszélése, holott többször idézi egyik hősének mondását, hogy nincs idő, az idő nem létezik. Irodalmon kívüli oka is lehet annak, hogy Pištalo szinte évről évre követte Tesla életútját. Az írónak Tesla iránti rajongásának tudható be, részint pedig rájátszásnak az amúgy széles körben virágzó Tesla-kultuszra. Ez ideig több Tesla-életrajzot írtak és adtak ki, Amerikában és Szerbiában is. Teslát már életében nyomon kíséri egyik életrajzírója, aki mindent feljegyez róla, és aki végül Tesla elhagyott laboratóriumát is megvásárolja. Tesla életrajza, pusztán az a tény, hogy a kis likai faluból a világ csúcsára jutott fel, elgondolásaival, terveivel sok későbbi felfedezést előzött meg, álomnak és sokszor csupán a fantázia termékének vélt elképzelései később megvalósultak, közben ő magára maradt, szinte elhagyatottan öregedett meg, vonzóvá tette személyiségét, ezért írtak róla többen is, tanulmányt, életrajzot, könyvet. Életrajza és személyisége már életében legendába ment át, s legendája mindmáig él, nyilván élni is fog, nemcsak a szakmabeliek, villamossági és távközlési szakértők, tudósok és feltalálók, hanem a laikusok körében is, akik nemritkán megváltást és gyógyulást remélnek a Teslának tulajdonított titkos szerkezetektől és felfedezésektől. Ezért mondható, hogy Pištalo Tesla-regénye igazából a laikusok számára készült. Azok olvassák majd élvezettel, akik nem igazán járatosak sem a villamosság, sem a távközlés területein, de az energia kérdéseiben sem mondhatják magukat jól tájékozottnak. Más szóval, Pištalo három regénye tovább építi a legendát, különösképpen azzal, hogy Tesla alakját, gondolkodását, személyiségét az irodalomból jól ismert hősközhöz,

például Don Quijote-hoz, Frankensteinhoz és másokhoz hasonlítja, miközben Tesla irodalmi tájékozottságát kivételesnek mutatja, hiszen a feltaláló villamossági mérnök ismételtén idézi Homéroszt, fejből tudja a teljes Bayront, és segítséggel angolra fordítaná a számára oly kedves Jovan Jovanović Zmaj verseit. Tesla a filozófiában is jól kiismerte magát, legalábbis ez olvasható ki a regényből. Pištalo minden hibától mentes hőst formált Tesla alakjából, és ezzel az életrajzi regények azon változatához közelített, amelyek nem visszavonni, ellenkezőleg, megerősíteni igyekeznek a történelmi személyiségek köré font és mindig tanulságra kifuttatott történeteket. Hogy ezek a történetek minél hatékonyabbak lehessenek, ezért (is) kellett az írónak ragaszkodnia az életrajzi folytonossághoz. Ám mindez azzal a következménnyel járt, hogy Pištalo regényének olvasója nem tud meg többet Tesla életéről, mint amennyit más forrásokból, tankönyvekből és életrajzokból ez ideig már tudhatott, de megerősítést nyer számára mindaz, ami Tesla életrajzát hol sűrűbben, hol áttetszőbben belengi, a sok tanulságot kínáló legenda, a legendás történetek továbbmondása, újabbakkal való kiegészítése, minek folytán az életrajzi regény átlép a fikció területére, azokra a területekre, amelyeken a regény már nem életrajzként, hanem fikcióként olvasható. A tényeket tiszteli, ám ugyanakkor áttetszővé is teszi, hogy ezáltal a fiktív elbeszélés tűnhessen át az életrajz amúgy ismert, vagy kevésbé ismert adatain és történeteiben.

Bár regényhőst formált az író Tesla alakjából, mégsem tagadható, hogy Vladimir Pištalo ember- és életközeli kívánta hozni Tesla életrajzának legendába, majd fikcióba átcsúsztott történeteit. Két fontos tényezőben mutatkozik meg az író ez irányú törekvése. Az egyik életrajzi, a másik poétikai. Teslát kisgyerekkori trauma kíséri és kísérti egész életén át. A tőle valamennyivel idősebb fiútestvér szerencsétlen halálának élménye. Dane Tesla, a kivételes tehetséggel megáldott fiúgyerek, büszkélkedik is vele az apa, a falusi pópa, Nikola szeme láttára lezuhan a pince lépcsőin, és szörnyethal. A még nagyon kisgyerek Nikola önmagát okolja a balesetért, hiszen rohanvást futott éppen a testvére felé, amikor az megcsúszott, és lezuhant a lépcsőkön. Nikola Tesla egész hosszú élete során küzd ezzel a megrázkódtatásból származó lelki sérüléssel; álmában rendre megjelenik Dane, és a kísértésre Teslának nincs válasza. Kivételes napok, hetek, hónapok azok, amikor elmarad az álom. Ilyenkor Tesla mindig mintha viszontlátni kívánná. Pištalo az álommotívumot mindhárom regényen végigvezeti, amivel részint Tesla lelki világába nyújt betekintést, részint pedig Teslának a családjához, a múltjához, a szülőföldjéhez való nem szűnő vonzódását ábrázolja, ismét csak tanulságosan. A poétikai tényező

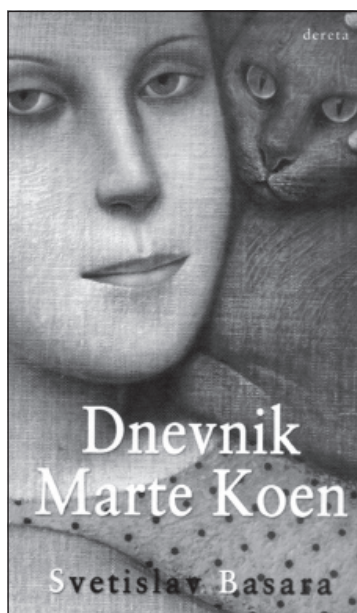
az írónak a regényekhez fűzött jegyzetéből olvasható ki. A jegyzet utolsó mondatában, miként tette azt Vladislav Bajac is, azt írja Pištalo, hogy a regényben minden hasonlóság valóságos eseményekkel és valóságos személyekkel a véletlen műve. Furcsa megjegyzés, valamennyire félrevezető is, alighanem valamiféle önellenőrzés diktálhatta, hiszen a Tesla-regény Nikola Tesla életrajzát mondja el a születéstől az utolsó napokig, közben egy sor, a feltalálás és az üzlet világa ismert személyének neve hangzik el, Edisoné és Marconié, Freudé, sőt Ferenczié, de az aljasnak feltüntetett Pupiné is, meg itt van Puskás Tivadar – neve persze rosszul írva – a telefonközpont feltalálójának a neve, akinek párizsi telefonközpontjában Tesla egy ideig dolgozik, majd innen kerül Amerikába, Edison közelébe. Velük együtt persze egy sor fiktív vagy fiktívnek látszó név is, például annak a Szigeti Antalnak a neve, aki a megbetegedett Teslát Budapesten meggyógyítja, majd Amerikában is utoléri, egészen annak a Várnainéknak a nevéig, akinél Pesten Tesla albérletben betegeskedik... Miért mondja akkor Pištalo, hogy minden hasonlóság valóságos személyekkel csupán a véletlen műve? Nyilván azért, hogy ezáltal is jelezze, a *Tesla, arckép álarcok között* című mű regény és nem feltalálás-történeti életrajz, még akkor sem, ha valóságosan létező személy életrajzát mondja el. Másrészt a fenti elhárítás azt is lehetővé teszi, hogy az író minden fenntartás nélkül részletezhessen az életrajzot, és hogy e sok részlet ne essen biográfiai ellenőrzés alá. Pištalo regényének ereje nem az elmondott élettörténetben, hanem éppenséggel az élettörténetet átjáró, színező és éltető részletekben kereshető.

4.

Svetislav Basara *Dnevnik Marte Koen (Koen Márta naplója)* című regénye az egyik várományosa volt a 2008. évi irodalmi NIN-díjnak. A szűkebb válogatásban jegyezték, de – ahogy hírlik – nem került a díj közelébe. A regény címe – *Koen Márta naplója* – első pillantásra nem sokat ígér, annál többet mond az alcíme: *A kommunista mozgalom okkult háttere Jugoszláviában 1928–1988*.

Svetislav Basara a szerb posztmodern irodalom egyik jeles képviselője, korábbi regényei mind sorra ennek a stílusformációnak jegyében születtek. Ugyanakkor publicisztikájában a közelmúlt és a jelen politikájának egyik leginkább szókimondó kritikusa. Ez a kettősség könnyen felismerhető a *Koen Márta naplójának* lapjain, akár az is mondható, hogy két látszólagos szélsőséget hoz közel egymáshoz a regény, a poétikát és az ideológiát. A regény meghatározója részint a posztmodern poétikája,

részint pedig a kommunista mozgalom, vele együtt a pszichoanalízis eszméjének a groteszktől sem visszariadó bírálata. Svetislav Basara az egész regényt arra a megfontolásra építette, hogy a kettő jól megfér egymás mellett, valójában el sem választhatók, mert ha a posztmodern feltárta a fantasztikum, az illogikus, a képtelen előtt az irodalmi beszéd kapuit, akkor ez a beszédmód aligha gyökerezhetne a kommunista mozgalom meg a pszichoanalízis talajánál mélyebbre, hiszen a huszadik századnak ez a két ördögi „vívmánya”, karöltve persze a fasizmussal, a fantasztikumnak, a nem logikusnak, a képtelennek szinte kimeríthetetlen forrása. Éppen azért, mert a poétikát és az ideológiát sikeresen olvasztotta egybe, Svetislav Basara regényével túllépte az amúgy sokféle és sokféleképpen sekély antikommunizmust, amelynek hosszú évek óta szívósan fenntartott divatja van. Másfelől azzal, hogy prózájában a posztmodern poétikát biztos kézzel alkalmazta, Basara keményebb bírálatát adta a kommunizmusnak, ezzel együtt a totalitarizmus minden más változatának. Amit publicisztikájában oly erős szavakkal vet az éppen időszerű hatalom szemére, a logikus meg normális cselekvés hiányát, azt fordította regényében hiteles vagy kevésbé hiteles történetekké formálva a közelmúlt felé. Látszólag a történelembé ágyazta regényét, ám a történelmet, a kommunista párt történetét ürügyként használja a jelen ideológiai és politikai mozgásainak bírálatához. Nem egy, több történetet mondott el a *Koen Márta naplójában*, sok okkult, azaz titkos és titokzatos történetet. A párttörténetek és a történelemkönyvek lapjairól hiányzó, a dokumentumokból kiretusált, az emlékezetből kitörölt történeteket, amelyek ha valójában nem is történtek meg, mindenképpen megtörténhettek volna, és ha megtörténhettek, az irodalom valós történetekként adhatja elő őket. Svetislav Basara arra épít, hogy ami mondható, bármennyire is ellentmond a józan észnek és gondolkodásnak, realitás, mert azzá teszi a totalitásra törekvő mozgalmak eszméje és lényege. Azaz, mint mindig, most is az irodalmi érték felé vezet a fenti gondolatmenet. Azt bizonyítja, hogy megformáltság nélkül, az irodalmi forma nyelvi létesítése nélkül, a mégoly értelmes elhatározás

111

és bírálat is üres szólam csupán, és Basara regénye, ha nem is egészében, de részleteiben mindenképpen átlépte a megformálás amúgy nem kevés veszedelmes csapdát állító küszöbét, és bírálata, iróniája, de szarkazmusa is éppen ezért tekinthető értelmesnek. A regényben előadott események és történetek önmagukban a képzelet termékei, egészszé formálva viszont a történelmi realitás kifejezései.

A regénynek két hőse van. Az egyik az elbeszélő, az országos napilap, a Borba újságírója, aki főszerkesztőjétől azt a feladatot kapja, járjon utána, ki is volt Koen Márta, milyen szerepe volt a mozgalomban, és hogy miért övezi személyét oly mély hallgatás. Feltűnt ugyanis, hogy miután Koen Márta lakása leégett, és ő maga is a tűzben lelte halálát, a temetésén néhány, a kommunista mozgalom egykor neves, később kegyvesztett vezetője is megjelent. A rendőrség megállapította, hogy Koen Márta gyújtogatás áldozata lett, az újságok pedig kiderítették, hogy tíz évvel korábban, a már idős Koen asszony a belgrádi maratonon az előkelő tizedik helyen végzett. A sajtó, halála után, felfigyelt rá, különösképpen attól kezdődően, hogy senki semmi bizonyosat nem tudott róla, hogy személyét és életrajzát titokzatosság lengte be, minek folytán a legelképezetőbb hírek és történetek jelentek meg róla a szenzációt hajhászó újságokban. Ekkor kapja a Borba újságírója a feladatot, derítsen fényt Koen Márta alakjára, írja meg az életrajzát, írjon meg róla minden megtudhatót. Amit hosszú nyomozás után megtud róla, majd örületbe kergeti az újságírót.

A regény másik hőse Koen Márta, aki már nincs az élők sorában, de valamiért felkeltette a köz és a sajtó érdeklődését, valószínűleg éppen a személyét és életrajzát belengő titokzatosság folytán. Koen Mártáról senki sem akar tudni, nevének hallatára mindenki rémülten zárkózik el. De azért akadnak néhányan, akik ezt-azt elmondanak róla, ám szinte mindenki tagadja, hogy ismerte volna. Az életrajz végül, ha hézagosan is, mégis összeáll, az újságíró megírja Koen Márta történetét, ami nem más, mint a jugoszláv kommunista mozgalom okkult története. Azt mondja el a történet, ami a mozgalom háttérében játszódott, sokszor történelmi nevek, mint Josip Broz, Aleksandar Ranković, Krcun, Đilas említésével. Leggyakrabban Đilas neve fordul elő a regényben, Tito mellett éppen neki volt közvetlen kapcsolata Koen Mártával, vele egyeztette az asszony népnevelő programját, az ő segítségével láthatott hozzá elképezető népnevelő tervének kivitelezéséhez.

Az újságírón és Koen Mártán kívül még egy hőse van a regénynek, a hírhedett Goli otok, ahol Koen Márta hadiárvákból kegyetlen szigorral kovácsolja, sikertelenül, a jövő emberét, és ahová később ő maga mint őrizetes kerül. A Goli otok sok mindennek tanúja, a mozgalom okkult történetének

egyik kitüntetett helye. Innen kerül majd Koen Márta Tito mellé kávéfőzőnek, hogy mindig szem előtt legyen. De azért is, mert fontos szerepe volt a háború előtt meg a háború alatt is a mozgalomban. Kivételes képességeinek, az ördöggel való cimboraságának, a titkos tudományokban való jártasságának köszönhetően. Nem utolsósorban kivételes szépségének.

A posztmodern írás egész eszköztárának bevetésével írta meg Svetislav Basara Koen Márta életrajzát, azaz a jugoszláv kommunista mozgalom okkult történetét. A történet persze Koen Márta erőszakos halálával kezdődik, a személyét és életrajzát övező titokzatosság részleges feloldásával, majd a regény második felében az újságíró által begyűjtött adatok közlésével folytatódik. A regény második fele az igazi posztmodern, hiszen itt olvashatók részletek Koen Márta naplójából; a naplót az újságíró lopja ki Koen Márta kiégett lakásából; itt olvasható Freud fiktív esetleírása Koen Márta vélt lelki betegségéről, valójában titokzatos képességeiről; itt olvasható Koen Márta breviáriuma, ugyanitt a gyűjtogató Nikodim nevű szerzetes imája és vallomása, aki Goli otkon Koen Márta neveltje és egyben írnoka volt, és már akkor elhatározta, elfelejti az asszonyt, de nem felejtette el, ezért végez majd vele. Talált kézirat talált kézirat, idézet idézet hátán a regénynek második felében, ugyanakkor a fantasztikumok egész sora, hosszú oldalak a két háború közötti Bécsről, Koen Márta házasságáról, férjének előéletéről és családjáról. Mindez a beszédmódok és stílusok gyakori váltogatásával, valójában a stílusfélék egymásba ékelésével, viszonylag szabadon és gátlástalanul, mintha csak az elbeszélő külön élvezné, milyen titokzatos, igazából végig nem mondható történetet adhat elő nem kevés szatírával, sokszor a karikatúra eszközeivel is.

Azt még el kell mondani, hogy Koen Márta apja zsidó nemzetiségű és neves szabadkai pszichiáter, aki barátságban és levelezésben van Freuddal, Junggal meg a pszichiátria más híres képviselőjével. Nemegyszer hipnotizálja is Mártát, aki a hipnózis alatt ősi héber nyelven szólal meg, azon a nyelven, amelyet majd csak később egy titkos társaság tagjaként sajátít el. És Freudhoz is az apa vezeti el analízisre a lányt. Márta anyja magyar származású, Csillának hívják, és felmenői között egy pesti színház primadonnája található. Csilla megbotránkoztató életet él, egyik napról a másikra váltja elhatározásait és szokásait. Koen Márta Csilla halála után beszélget az anyjával, és adja elő neki a jövőre vonatkozó nagyszabású terveit. De itt van a szépemlékű Werber Eugén is, szintén szabadkai, aki az újságírónak Márta gyerekkoráról számol be, és aki minthogy tud héberül, a hipnózis alatt beszélő Márta szavait fordítja, illetve fordítaná le az orvos apa részére, másrészt pedig az újságírót látja el héber bölcsék szövegeivel, amiket az

újságíró majd bőven épít be Koen Márta életrajzába. Az nyilván nem a posztmodern beszédmódnak tudható be, hogy a regényben megfogalmazott okkult tartalmak hirdetője és szóvivője éppen szabadkai származású, ezenkívül félig zsidó és félig magyar; olyesmire a posztmodern nincs igazán tekintettel. Abban azonban része lehet, hogy Svetislav Basara a poétikát ideológiával társította, poétikát ékelt ideológiába és ideológiát poétikába, amiből ironia és szatíra jött ki, ezzel együtt a totális hatalomra törekvő mozgalmak pellengérré állítása. Így aztán Svetislav Basara regénye, a *Koen Márta naplója*, a posztmodern eszköztárának lehetséges és majdnem teljes gyűjteménye, amely gyűjteményen azonban mintha inkább az ideológia és nem a poétika uralkodna (Dereta kiadása, Beograd, 2008).